

Bert Timmermans, *Patronen van patronage in het zeventiende-eeuwse Antwerpen. Een elite als actor binnen een kunstwereld* (Amsterdam: Aksant, 2008) 427 p.
ISBN 978 90 5260 247 9.

De kunstmarkt in de vroegmoderne tijd is een onderwerp dat inmiddels door veel historici van verschillende kanten is belicht. De teneur van de studies die in de voorbije twee à drie decennia op dit gebied verschenen zijn, is dat met name de markt voor schilderijen in de Nederlanden al in de zeventiende eeuw (en mogelijk eerder) in grote lijnen 'moderne' trekken vertoonde. Anders dan in Italië zouden schilders in de Nederlanden veel meer voor de anonieme markt hebben geproduceerd en waren zij daardoor niet sociaal afhankelijk van een aristocratische, kerkelijke of een anderszins vermogende begunstiger. De Antwerpse historicus Bert Timmermans poogt in zijn *Patronen van patronage* dit beeld te nuanceren door nadrukkelijk te focussen op de rol van de maatschappelijke bovenlaag in de Antwerpse kunstwereld van de zeventiende eeuw. In navolging van de cultuursocioloog Erik Hitters hanteert Timmermans hierbij een zeer brede invulling van het begrip kunstpatronage, namelijk alle activiteiten van instituties en individuen die bijdragen tot de productie, distributie, afname en receptie van kunst.

Timmermans richt zich op twee subgroepen binnen de Antwerpse elite, een commerciële elite bestaande uit de rijkste koopliedenfamilies en een politieke elite gegroepeerd rond de 262 wethouders die in de periode 1585-1699 zitting hadden in de Antwerpse magistraat. Een aanzienlijk deel van het boek is gewijd aan de prosopografische beschrijving van beide groepen tegen de achtergrond van de maatschappelijke ontwikkelingen na de val van de Antwerpse Republiek in 1585. Een groot deel van de Antwerpse bevolking vertrok nadien naar elders en de afsluiting van de Schelde, sinds 1588, maakte het internationale scheepvaartverkeer grotendeels onmogelijk. Achtergebleven koopliedenfamilies en teruggekeerde katholieke koopliedenfamilies waren daardoor genoodzaakt om zich in zakelijk opzicht te heroriënteren. Antwerpen ontwikkelde zich zo onder andere meer en meer tot een centrum van luxe-industrie. Ook wisten velen actief te blijven in de internationale handel, maar dan buiten de Antwerpse haven om. Behalve dat de Antwerpse elite zich op zakelijk gebied diende te heroriënteren, werd ze ook geconfronteerd met de inspanningen van de kerk en de centrale overheid om hun gezag in Antwerpen te herstellen en te bestendigen. Het maatschappelijk leven in het zeventiende-eeuwse Antwerpen stond zo op velerlei terreinen in het teken van de contrareformatie. Zelfs in de fysieke structuur van de stad vond deze haar weerslag. Ondanks de demografische teruggang werd er namelijk nog flink gebouwd in Antwerpen, vooral kerken en kloosters. Timmermans laat in zijn boek zien dat vertegenwoordigers van de lokale elites een belangrijke rol speelden bij de organisatie en financiering van deze bouwprojecten. Naast de architectuur kon ook de schilderkunst op de belangstelling van de lokale elites rekenen. De vraag naar schilderijen vanuit deze groepen droeg in belangrijke mate bij aan de bloei van de Antwerpse schilderkunst in de zeventiende eeuw.

In zijn boek beschrijft Timmermans met veel gevoel voor detail de betrokkenheid van representanten van de Antwerpse bovenlaag bij de private en collectieve vraag naar kunst. Hij slaagt er evenwel niet in om duidelijk te maken waarom we deze groep als één actor dienen te beschouwen en niet als een verzameling actoren. Tevens blijft de lezer met de vraag zitten of er hierbij werkelijk sprake was van patronage. Geëigende patroon-cliëntverhoudingen die we hier doorgaans onder verstaan, komen in

het boek nauwelijks aan bod. Is het dan wel kies om het begrip patronage zo ver op te rekken, dat bij wijze van spreken het kopen van een brood als patronage van het bakkerijbedrijf opgevat kan worden? Een begrip als kunstpatronage wordt zo al snel meer een tentatief heuristisch dan een analytisch instrument. Begrippen als sociaal en cultureel kapitaal en sociale netwerken worden eveneens veelvuldig gebruikt, maar nergens geoperationaliseerd. Het conceptueel raamwerk is daardoor nogal eclecticisch en inconsistent. Ook de methodologie rammelt nogal eens. Zo had voor het rekenwerk wel iets vaker de hulp van een statisticus ingeroepen mogen worden. Een fundamentele gemis is evenwel dat de bestudeerde groepen nauwelijks met controlegroepen vergeleken worden. De vele details die opgedist worden, krijgen daardoor al snel een op zichzelf staand karakter.

Timmermans begint zijn slotbeschouwing met de verzuchting: ‘Veel (detail)studies moeten nog ondernomen worden om het beeld van de kunstpatronage in het zeventiende-eeuwse Antwerpen te vervolledigen en te verfijnen’. Hij doet zijn eigen werk met deze dooddoener echter geen recht. Zijn boek biedt namelijk een rijk geschakeerd pallet aan empirische gegevens. En daar valt het ook voor te prijzen! Het is echter beslist niet denkbeeldig dat bij nog meer detailstudies op dit terrein al vlug de wet van de afnemende – of zelfs teruglopende – meeropbrengsten in werking zal treden. Het onderzoeksterrein zou duidelijk meer gebaat zijn bij beter uitgewerkte conceptuele en theoretische kaders en een geavanceerdere methodologie.

Harm Nijboer

Universiteit van Amsterdam en Meertens Instituut, Amsterdam

Christianne Smit (ed.), *Fatsoenlijk vertier. Deugdzame ontspanning voor arbeiders na 1870*, (Amsterdam: Bert Bakker, 2008) 301 p. ISBN 978-90-351-3248-1.

In de negentiende eeuw spraken zowel de toenmalige heersers, de liberale en confessionele burgerij, als de socialisten, die ervan overtuigd waren de heersers van de toekomst te zijn, zich uit tegen allerlei vormen van plat vermaak. Kermissen, straatprostitutie, het bezoek van tingeltangels, palingtrekken, al deze activiteiten dienden te verdwijnen. Liberalen hoopten zo de arbeiders in het gareel te houden en de socialisten wilden diezelfde arbeiders verheffen tot het niveau van de burgerij opdat ze de macht konden overnemen. Ondanks de verschillen tussen beide stromingen waren ze het over één ding roerend eens: de arbeiders moesten veranderen.

In de bundel *Fatsoenlijk vertier* komt een aantal aardige voorbeelden van het beschaven der arbeiders aan bod. Boudien de Vries schrijft over de leescultuur en hoe de stichtelijke bewakers van de volksgeest meenden dat arbeiders nuttige en aangename boeken moesten lezen. De toename van lezen als tijdverdrijf had volgens diezelfde beschavers echter ook een riskante kant. Vooral vrouwen en jonge meisjes zouden wel eens niet bestand kunnen zijn tegen de afstompende werking van het lezen van romans. Er werd zelfs gewezen op het risico van een leesverslaving! De socialisten waren desondanks van mening dat lezen heel belangrijk was voor de emancipatie van de arbeiders, maar dan moesten ze wel kennis vergaren en bekend worden met de echte literatuur. Alle goede bedoelingen kwamen samen in de oprichting van openbare leeszalen en bibliotheken. Hoe bevoogdend deze konden zijn moge blijken uit